

O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

Choriyeva Shodiyona Bayramali qizi

Xorijiy til va adabiyoti fakulteti 3- bosqich talabasi

choriyevashodiyona67@gmail.com

+998934690903

SHAXS XUSUSIYATLARI VA ULARNING
SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada shaxs xususiyatlarining shakllanish jarayoni va unga ta'sir etuvchi omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi. Shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro integratsiyasi shaxs rivojining asosiy mezoni sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida temperamentning genetik asoslari, xarakter xususiyatlarining ijtimoiy tajriba orqali shakllanishi, shuningdek, motivatsiya, qadriyatlar tizimi va emotsional barqarorlikning rivojlanish mexanizmlari tahlil etiladi. Maqolada psixoanalitik, kognitiv va gumanistik yondashuvlar asosida shaxs rivojining nazariy model va konsepsiyalari solishtirilib, ularning ustun va zaif jihatlari ko'rsatib beriladi. Tadqiqotning dolzarbligi inson xulq-atvorini chuqur tushunish, shuningdek, pedagogik va psixologik amaliyotda shaxs bilan ishlashning samarali usullarini ishlab chiqishga xizmat qilishi bilan izohlanadi.

KALIT SO'ZLAR Shaxs xususiyatlari, temperament ,xarakter, motivatsiya, ijtimoiy muhit, biologik omillar ,psixologik jarayonlar,emotsional intellekt ,shaxs rivoji, individual farqlar

Shaxsning individual xususiyatlari va ularni belgilovchi omillar psixologiya fanining eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Chunki insonning fikrlashi, xulq-atvori, qaror qabul qilishi, munosabatlar jarayonidagi o'ziga xosligi aynan shaxs xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi. Har bir insonning o'ziga xosligi shunchaki tasodifiy shakllanmaydi; u biologik meros, ijtimoiy ta'sirlar, madaniy qadriyatlar, tarbiya, shaxsiy tajribalar va psixologik jarayonlarning uzviy uyg'unlashuvi natijasidir.

Shu sababli shaxs xususiyatlarini o'rganish nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliy psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va kundalik hayot uchun ham katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy ilmiy manbalarda shaxs rivojiga ta'sir qiluvchi omillar ko'p qatlamli tizim sifatida ko'riladi. Bir tomondan, genetika va temperament kabi biologik holatlar shaxsning asab tizimi faoliyatini, emosional reaksiyalarning tezligini, sabr-bardoshini yoki tashqi stimullarga sezgirlik darajasini belgilaydi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy muhit — oila, maktab, do'stlar, madaniyat, qadriyatlar tizimi va kommunikativ tajribalar — shaxsning xarakteri, motivatsiyasi, e'tiqodlari va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu ikki omilning o'zaro ta'siri shaxsning kim bo'lib yetishishini aniqlovchi murakkab psixologik jarayonni tashkil etadi. Psixologiya tarixida shaxs rivojini turlicha izohlovchi nazariyalar taklif qilingan. Masalan, psixoanalitik yondashuv shaxs xususiyatlarini bolalikdagi tajribalar va ongsiz kechinmalar bilan bog'lasa, biheavioristik maktab inson xulqining shakllanishini tashqi muhit va ta'lim jarayoniga bog'laydi. Gumanistik psixologiya esa shaxsning o'z-o'zini anglash, erkin tanlov, ichki potensialni ro'yobga chiqarish kabi omillarni asosiy o'ringa qo'yadi. Kognitiv yondashuvda esa insonning fikrlash usuli, idrok imkoniyatlari va ma'lumotni qayta ishlash mexanizmlari shaxs rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy jamiyatda inson bilan ishlashning samarali yo'llarini aniqlash, yoshlar tarbiyasida individual yondashuvni qo'llash, shaxslararo munosabatlarda muammolarni bartaraf etish kabi masalalar aynan shaxs xususiyatlarini chuqur o'rganishni talab etadi. Shaxsni to'g'ri tushunish orqali pedagoglar, psixologlar va ota-onalar har bir individning salohiyatini ochish, unga mos rivojlanish sharoitini yaratish imkoniga ega bo'ladi. Ushbu maqolada shaxs xususiyatlarining shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi, turli psixologik yondashuvlar solishtiriladi va shaxs rivoji jarayonining ilmiy izohlari keng yoritib beriladi. Mavzu bo'yicha mavjud nazariyalar, ilmiy tadqiqotlar va amaliy tavsiyalar asosida shaxsning shakllanish mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi.

1. Shaxs xususiyatlarining biologik asoslari Shaxsning shakllanishida biologik omillar, xususan merosiy belgilar muhim o‘rin tutadi. Insonning temperament turi, nerv tizimining kuchi, emosional reaksiyalar tezligi va tashqi ta’sirlarga sezgirlik darajasi ko‘pincha genetik komponentlar bilan belgilanadi. Psixologiya tarixida Pavlov, Eysenck kabi olimlar temperamentning fiziologik bazasini ilmiy asoslab bergan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, insonning tug‘ma tipologik xususiyatlari uning xarakterining keyingi rivojlanishiga ma’lum darajada yo‘nalish beradi.

Temperament xususiyatlari bolaning dunyoni qabul qilish uslubiga, stressga bardoshlilik darajasiga, jamoaga moslashuv jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, sangvinik tipdagi shaxslar faol, ijtimoiy, oson moslashuvchan bo‘lsa, melanxolik tipdagi shaxslar ehtiyotkor, chuqur fikrlovchi, emosional sezgir bo‘lishi mumkin. Biroq biologik omillar shaxsning yakuniy shakllanishi uchun yetarli emas — ular faqat boshlang‘ich salohiyatni belgilaydi.

2. Shaxs xususiyatlarining ijtimoiy shakllanishi

Inson shaxsining asosiy tarkibiy qismlari — xarakter, e’tiqodlar, qadriyatlar, motivlar va ijtimoiy ko‘nikmalar — asosan ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi. Oila, maktab, atrof-muhit, madaniyat va jamiyatlardagi ustuvor qadriyatlar shaxsning psixologik portretini yaratishda hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Oila — shaxs shakllanishining ilk va eng muhim instituti. Ota-onaning munosabati, tarbiyaviy uslubi, emotsional qo‘llab-quvvatlashi va kommunikatsiyasi bola o‘z-o‘zini qabul qilishi, muloqotga bo‘lgan munosabati, ijtimoiy faolligi va o‘ziga bo‘lgan ishonch darajasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, mehribon, qo‘llab-quvvatlovchi oilalarda ulg‘aygan bolalarda ijobiy xarakter sifatleri — mas’uliyat, hamdardlik, o‘zini boshqarish qobiliyati — ko‘proq shakllanadi. Maktab va ta’lim muassasalari shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini davom ettiradi. O‘qituvchi bilan aloqalar, sinfdagi ijtimoiy rollar, o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklar shaxsning o‘zini anglashiga, motivatsiyasiga va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishiga ta’sir qiladi. Ayniqsa o‘smirlik davrida tengdoshlar guruhi shaxsning qadriyat tizimi,

dunyoqarashi va xatti-harakat modellari shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Madaniy–ijtimoiy muhit ham shaxs xususiyatlarini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Jamiyatdagi urf-odatlar, qadriyatlar, ijtimoiy me‘yorlar shaxsning xulq-atvor standartlarini belgilaydi. Madaniyat individning o‘zini qanday tutishi, qanday maqsadlarni muhim deb bilishi, qanday fazilatlarni qadrlashi kabi jarayonlarni bevosita shakllantiradi.

3. Shaxs shakllanishida psixologik jarayonlarning roli

Biologik va ijtimoiy omillar bilan bir qatorda, insonning ichki psixologik jarayonlari — idrok, tafakkur, xotira, emotsiyalar, iroda va motivatsiya — shaxsning shakllanishini belgilovchi asosiy mexanizmlar sifatida maydonga chiqadi. Insonning o‘z tajribalarini qanday tahlil qilishi, qanday qarorlar qabul qilishi, muvaffaqiyatsizliklarga qanday munosabatda bo‘lishi uning psixologik rivojini aniqlaydi. Masalan, motivatsiya shaxsning barcha faoliyatiga yo‘nalish beradi. Shaxsning ichki motivlari kuchli bo‘lsa, u o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, to‘siqlarga bardoshli bo‘ladi va rivojlanishga intiladi. Aksincha, past motivatsiya ko‘proq passivlik, ishonchsizlik va o‘z imkoniyatlarini ro‘ydan chiqarmaslikka olib kelishi mumkin. Emotsional intellekt zamonaviy psixologiyada shaxs rivojining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi. O‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, boshqalar hislarini anglash, empatiya qilish qobiliyati ijtimoiy muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biridir. Shaxsning emotsional barqarorligi uning muloqotda ochiqligiga, munosabatlar sifatiga va ish samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

4. Shaxs rivoji bo‘yicha psixologik yondashuvlar tahlili

Shaxsning qanday shakllanishini izohlash uchun psixologiya fanida turli yondashuvlar mavjud: Psixoanalitik yondashuv shaxs xususiyatlarini bolalikdagi emotsional tajribalar, ongsiz ehtiyojlar va psixodinamik jarayonlar bilan bog‘laydi.

Bihevioristik yondashuv xulq-atvorni tashqi muhit orqali shakllanadigan o‘rgatilgan reaksiyalar sifatida ko‘radi.

Kognitiv yondashuv shaxsning fikrlash, tahlil qilish va voqelikni talqin qilish uslubiga urg‘u beradi.

Gumanistik yondashuv shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish, erkinlik va ichki salohiyatni ro'yobga chiqarish jarayonlarini birlamchi deb biladi.

Biosotsial yondashuv biologik va ijtimoiy omillar bir butun holda shaxsni shakllantirishini ta'kidlaydi. Bu yondashuvlarning har biri shaxs xususiyatlarini o'rganishda alohida jihatlarni ochib beradi va ularning birgalikda qo'llanishi shaxs rivojini to'liq tushunish imkonini beradi. Shaxs xususiyatlari va ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, inson shaxsining rivoji murakkab va ko'p omilli jarayondir. Shaxsning individual jihatlari hech qachon faqat birgina omil — biologik yoki ijtimoiy — bilan izohlanmaydi; aksincha, tug'ma imkoniyatlar, hayotiy tajribalar, tarbiya, ijtimoiy munosabatlar va psixologik jarayonlar o'zaro uzviy bog'liq holda shaxsning psixologik tuzilishini shakllantiradi. Biologik omillar shaxsning temperamentini belgilab, uning emosional reaksiyalariga boshlang'ich asos bo'lsa, ijtimoiy muhit shaxsning xarakteri va qadriyatlarini shakllantiradi, shuningdek, uning jamiyatdagi rolini aniqlaydi. Tadqiqot davomida ko'rib chiqilgan psixologik yondashuvlar — psixoanalitik, biheavioristik, kognitiv, gumanistik va biosotsial nazariyalar — shaxs rivoji jarayoniga turlicha nuqtai nazardan yondashadi. Ularning har biri shaxs shakllanishini tushuntirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxs rivojini to'liq anglash uchun mazkur yondashuvlarni birgalikda, bir-birini to'ldiruvchi konsepsiyalar sifatida ko'rib chiqish zarur. Umuman olganda, shaxsning shakllanishi insonning ichki salohiyati va tashqi sharoitlar uyg'unlashuvi natijasidir. Oila, maktab, jamiyat, madaniyat, tarbiya, shaxsiy tajribalar va psixologik jarayonlar shaxsning ijtimoiy hayotga moslashuvi, o'zini anglash darajasi, maqsadga intilishi va emosional barqarorligiga bevosita ta'sir etadi. Shu bois shaxs bilan ishlashda individual yondashuv, ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsiyani kuchaytirish va emosional intellektni rivojlantirish kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzu bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxs xususiyatlarini chuqur o'rganish ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda, inson munosabatlarini yaxshilashda, psixologik yordam ko'rsatishda va yoshlar rivojini qo'llab-quvvatlashda katta amaliy ahamiyatga ega. Shu ma'noda,

shaxs psixologiyasini o'rganish davomiy tadqiqot va amaliy izlanishlarni talab qiluvchi dolzarb yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allport, G. W. (1961). Pattern and Growth in Personality. New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Eysenck, H. J. (1990). Biological Basis of Personality. London: Routledge.
3. McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2003). Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective. New York: Guilford Press.
4. Freud, S. (1923). The Ego and the Id. London: Hogarth Press.